

УДК 347.9
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1.726>

С. В. Дяченко
orcid.org/0000-0002-0104-2769
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України

Ю. В. Клишкова
orcid.org/0000-0002-4186-2374
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
юридичного факультету
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України

ЕМАНСИПАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Постановка проблеми. Цивільна дієздатність фізичної особи має у своєму статусі відповідні вікові цензи, котрі відмежовують громадян, які володіють достатньою правомочністю вступати у правовідносини з рівними собі, від тих осіб, які на підставі відсутності відповідного віку у таких правах є обмеженими. Емансипація (від лат. *emancipatio*) – оголошення неповнолітньої особи повністю дієздатною. Інститут емансипації – відносно нове явище для цивільного законодавства України. Його необхідність була продиктована економічними реформами, що відбувалися в останнє десятиріччя, які змінили як економіку країни, так і менталітет її громадян. У разі емансипації неповнолітній переходить із категорії громадян, що володіють частковою цивільною дієздатністю, в категорію суб'єктів, що повністю дієздатні, і тому в цивільно-правових відносинах він прирівнюється до повнолітніх громадян, зберігаючи при цьому свій фактичний соціальний статус.

Стан дослідження проблеми. Питання емансипації неповнолітньої особи в цивільному судочинстві розглядали такі вчені, як Н.Л. Бондаренко-Зелінська, М.В. Міщенко, О.В. Бермічева, Н.О. Ключковська, О.П. Мілевський, А.О. Мілевська, Н.А. Д'ячкова, Ю.А. Дербакова, І.В. Жилінкова, М.В. Логвінова, З.В. Ромовська, І.В. Спасибо-Фатеева, Ж.Л. Чорна та інші.

Мета дослідження. Метою статті є надання на підставі аналізу наукових поглядів та з урахуванням чинного законодавства теоретико-правової характеристики емансипації неповнолітньої особи в цивільному судочинстві.

Наукова новизна дослідження. У статті 1 Загальної декларації прав людини зазначено: «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах». Кожна людина володіє правами і свободами з моменту її народження. Чому тоді права дитини виділяють як окрему категорію?

В чому різниця між дорослими та дітьми? «Дорослі відіграють важливу роль у забезпеченні дітей цукерками, печивом, жуйками та різноманітними іграшками», – каже Григорій Остер у своїй книжці «Шкідливі поради». Але якщо відкинути жарти, то це дійсно важливі запитання, адже документи з прав людини стосуються кожної людини, і вік тут не має особливого значення. Фундаментом для міжнародного захисту прав дитини стала Конвенція ООН про права дитини, що була прийнята 20 листопада 1989 року. Цей день зараз є Міжнародним днем захисту прав дитини. Її ратифікувала рекордна кількість держав – 195. Отже, права дитини як окрема категорія прав людини набули й набувають юридичного закріплення, базуючись на необхідності особливого ставлення, з урахуванням фізіологічних і психологічних особливостей, потреб дитини. Про права дитини, як і про права людини, слід говорити з погляду відносин «влада – особа». Якщо дитина має право, то держава зобов'язана гарантувати їй це право. Наприклад, як визначено у ст. 55 Конституції України, права і свободи людини і громадянина захищаються судом, відповідно держава гарантує кожному доступ до суду, у тому числі неповнолітнім особам. Держава створює судову систему і розробляє правила, що регулюють її функціонування, які постійно перебувають у русі та вдосконалюються. Зазначеними правилами передбачено здійснення належної емансипації неповнолітніх засобами цивільного судочинства – проблема нагальна та недостатньо висвітлена. Нові підходи до аналізу стану вирішення цієї проблеми в цивільному судочинстві містяться в нашому дослідженні.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи євроінтеграційні прагнення нашої держави, слід брати до уваги й досвід розвинутих країн ЄС, в яких активно відбуваються економічні реформи, що сприяють ранньому соціальному зростанню

підлітків, які прагнуть власною працею придбати економічну свободу, чому сприяє отримання повної цивільної дієздатності. Саме тому в багатьох країнах світу підлітки певного віку можуть бути оголошені повністю дієздатними до досягнення ними повноліття. Така процедура у світовій практиці отримала назву «емансипація».

Положення неповнолітньої фізичної особи, що зумовлене наданим законодавством переліком її прав, відзначається ст. 32 ЦК України: 1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією та іншими доходами; 2) самостійно здійснювати свої права на результати інтелектуальної, творчої діяльності; 3) бути учасником (засновником) юридичної особи, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; 4) самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунку), розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунок), тощо.

Проте, як вважають С.В. Резніченко та М.О. Крутій, є зворотний бік правового статусу, що відображає аспект втручання у реалізацію своїх можливостей з боку батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування. У такому разі законодавець передбачає правовий важіль, що здатний вплинути на процес цивільних відносин, суб'єктом яких є неповнолітній, зокрема обмежити його права. Виходячи з цих чинників, така особа є юридично залежною і відносно несамостійною. Напрямок права, який реалізує здатність неповнолітньої фізичної особи здобути повну цивільну дієздатність, є інститутом емансипації, який став новим явищем для цивільного права в Україні [1].

З правового погляду неповнолітній виступає самостійним суб'єктом права. Саме тому на нього поширюється комплекс прав людини і громадянина. Відзначимо, що, незважаючи на те, що неповнолітні не можуть повною мірою самостійно реалізувати весь комплекс прав, все-таки вони є самостійними суб'єктами права і можуть самі вступати у правовідносини. Деякі науковці називають такий статус «автономістським». Закріплення і забезпечення такого статусу, а головне – комплексу прав неповнолітнього відповідно до його інтересів, є проявом демократичності, правової зрілості держави, адже міжнародні акти не просто закріплюють стандарти прав, але й містять категоричну вимогу до держав та взаємні зобов'язання щодо надання громадянам комплексу прав і свобод, вказуючи, що правова політика окремої держави у сфері неповнолітніх має визначатися самостійно. Як вказує І. Швець, «вони є виразником зрілості суспільства, його досягнень, своєрідною «візитною карткою» [2].

Загальна теорія права розробила універсальну систему можливостей суб'єкта, що пов'язана

з його суб'єктивними правами. Вона поширюється і на неповнолітніх, вміщуючи: а) право власних суб'єктивних дій, тобто можливість поводитися в певний спосіб; б) вимоги відповідної поведінки від інших осіб; в) користування певним соціальним благом; г) застосування в необхідних випадках заходів державного примусу, враховуючи органи державної влади та весь комплекс системи правосуддя. Іншими словами, суб'єктивне право розглядається одночасно як право-поведінка, право-вимога, право-домагання і право-користування.

До ознак, характерних для прав неповнолітніх, належать такі: 1) перевага прав неповнолітнього над його обов'язками; 2) наявність мінімальних міжнародних стандартів прав неповнолітнього та передбачення органічної єдності в національному законодавстві універсальних і загальнолюдських цінностей світової цивілізації, що дають змогу дати оцінку правам і свободам людини, які характеризують правовий статус неповнолітнього; 3) наявність додаткових прав порівняно з іншими загальними суб'єктами права, такими як право жити в сім'ї, право на піклування з боку батьків тощо; 4) строковий характер системи прав, що зумовлений віковими характеристиками суб'єкта та його динамічністю і здатністю до зростання та набуття повноліття; 5) вікова незрілість впливає на звуженість обсягу прав; 6) відсутня можливість повної самостійної, автономної реалізації своїх прав, внаслідок чого на батьків і органи державної влади покладено обов'язок сприяти реалізації прав неповнолітнього.

У межах цього дослідження окрему увагу слід звернути на набуття повної цивільної дієздатності з такої підстави, як досягнення неповнолітньою особою 16 років та бажання займатися підприємницькою діяльністю. У цьому разі неповнолітня особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця, для якої необхідно отримати згоду батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування. Становить інтерес питання, чи може неповнолітня особа набути право на реєстрацію її як фізичної особи-підприємця без згоди батьків у судовому порядку. Очевидно, що ні, адже відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України до справ окремого провадження належать справи про надання повної цивільної дієздатності [3].

Згідно з положеннями ч. 2 ст. 34, ст. 35 Цивільного кодексу України, підставами емансипації є такі обставини: неповнолітній досяг 16 років та працює за трудовим договором; неповнолітній є матір'ю чи батьком дитини; неповнолітній досяг 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю; реєстрація шлюбу неповнолітнім [4]. Водночас необхідно розрізняти поняття надання

та отримання повної цивільної правоздатності. Коли у справі виникає момент виникнення повної цивільної дієздатності у разі надання повної цивільної дієздатності, то він залежить від акта компетентного органу (рішення органу опіки та піклування або рішення суду). Коли набувається статус повної цивільної дієздатності, то він виникає з моменту реєстрації шлюбу або з моменту реєстрації неповнолітньої особи як підприємця.

Варто зазначити, що цю категорію справ суд розглядає в порядку окремого провадження [3].

Постійний суб'єкт законодавчої ієрархії у разі прийняття установами опіки та піклування рішення про надання повноцінної цивільної дієздатності неповнолітній особі у порядку реєстрації батька або матері дитини, реалізація діяльності за договором найму з досягненням 16 років – дозвіл батьків (усиновлювачів) або опікуна. У ч. 2 ст. 35 ЦК України зазначається, що дозвіл батьків (усиновлювачів) або опікуна має бути висловлена в письмовій формі. Водночас невирішеною є проблема про необхідність присутності батька та матері на засіданні органів опіки та піклування, де постановляється питання про надання повної цивільної дієздатності їхній дитині, а за їх відсутності – щодо законності їх згоди у простій письмовій формі. Звичайно, для схвалення правдивості їхнього дозволу має бути особисто присутність батьків на зборах органів опіки та піклування, і якщо батьки або один із них не може бути особисто присутній на згаданому засіданні, то доречно завбачити правову вимогу щодо необхідного нотаріального посвідчення такої згоди. Зазначений порядок отримання дозволу батьків дасть змогу органам опіки та піклування переконатися, що дозвіл дійсно надали батьки неповнолітнього та не заперечують проти емансипації.

У разі відсутності згоди обох батьків (усиновлювачів) отримати повну цивільну дієздатність неповнолітня особа може лише в судовому порядку. За згодою одного з батьків – у разі, коли другий помер, визнаний безвісно відсутнім чи оголошений померлим, визнаний недієздатним, позбавлений батьківських прав, що може бути документально підтверджено в адміністративному порядку. З буквального тлумачення положень Цивільного кодексу України, а також аналізу судової практики можна зробити висновок, що в інших випадках відсутності згоди одного з батьків (усиновлювача) застосовується виключно судовий порядок надання повної цивільної дієздатності.

У багатьох джерелах звертається увага на те, що Цивільний процесуальний кодекс України не закріплює обов'язкової участі батьків або одного з них у справі про надання неповнолітньому повної цивільної дієздатності, на відміну від участі органу опіки та піклування. Орган опіки та піклування подає висновок у справі, в якому він

повинен обґрунтувати свою думку щодо можливості надання неповнолітньому повноцінної цивільної дієздатності. У разі розгляду справи без участі органів опіки та піклування рішення в будь-якому разі підлягає скасуванню. Суд повинен вжити необхідних заходів для явки представників органів опіки та піклування в судове засідання, аж до застосування до них адміністративних заходів [5].

До заяви неповнолітньою особою повинні бути додані такі документи: свідоцтво про народження дитини, що підтверджує наявність запису про материнство чи батьківство неповнолітньої особи, або укладений трудовий договір та довідка з місця роботи. Встановлення цих фактів є достатніми підставами для вирішення питання про фактичне прирівнювання статусу неповнолітньої особи до повнолітньої. Проте одні науковці вважають за необхідне під час прийняття рішення про емансипацію також враховувати психосоціальний критерій, за допомогою якого можна з'ясувати, чи дозволяє психічний розвиток дитини, рівень її життєвого досвіду брати участь у цивільному обороті без допомоги батьків, виявити мотиви подання заяви неповнолітньою особою про надання їй повної цивільної дієздатності, встановити, чи є волевиявлення підлітка вільним та усвідомленим [6], інші зауважують, що в цій категорії справ суд повинен виходити не лише з підстав наказу про прийняття на роботу чи свідоцтва про народження дитини, але й з інших суттєво значущих доказів, які в їх сукупності дають повне уявлення про той чи інший юридичний факт, ті сукупні наслідки, які супроводжують такі факти.

Цей механізм є також виявом принципу верховенства права, оскільки, втілений у юридичному процесі, він виражається у формуванні та здійсненні таких правових процедур, які забезпечують суб'єкту права реальну можливість прийти до юридичного вирішення життєво важливого конфлікту на ідеях свободи, справедливості та формальної рівності [7].

Н.А. Д'ячкова, Є.С. Кугот під час аналізу судового порядку емансипації наголошують на певній неузгодженості норм цивільного й цивільно-процесуального законодавства. Так, згідно зі ст. 301 ЦПК України, заява про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності може бути подана лише у випадках, передбачених ЦК України, особою, яка досягла шістнадцяти років [8]. Водночас, виходячи зі змісту ст. 35 ЦК України, повна цивільна дієздатність може бути надана й неповнолітній особі, тобто особі, яка досягла чотирнадцятирічного віку, якщо вона записана матір'ю чи батьком дитини [5]. Таким чином, правове становище неповнолітніх віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років залишається невизначеним.

Так, у справі № 550/1523/20 ОСОБА_1 звернулася до суду із заявою про надання їй повної

цивільної дієздатності, обґрунтовуючи заяву тим, що вона народила дитину, будучи неповнолітньою. Суд, керуючись ст. 301 ЦПК та ст. 34, 35 ЦКУ, задовольнив заяву та надав особі повну цивільну дієздатність [9].

У реєстрі судових рішень нам вдалося знайти справу про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності заявником, в якій була б неповнолітня особа, яка записана матір'ю або батьком дитини віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років [10]. На жаль, суд у рішенні по цій справі просто посилається на ст. 35 ЦК України й ст. 47 ЦПК України, не згадуючи ст. 301 ЦПК України, і не обґрунтовує свою позицію щодо колізій між наведеними процесуальними нормами.

Аналізуючи судові рішення у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, можна знайти випадки, коли в інтересах неповнолітніх до суду звертаються інші органи. Переважно це органи опіки й піклування [11; 12]. Однак є також справа, в якій в інтересах неповнолітньої особи із заявою звернувся прокурор [13].

Що стосується можливості звернення до суду із заявою про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності органами опіки й піклування, то тут дуже неоднозначна ситуація. У першому випадку орган опіки й піклування звернувся до суду із заявою про надання неповнолітній особі, якій станом на дату розгляду справи виповнилося 17 років, повної цивільної дієздатності. Батьки неповнолітньої особи позбавлені батьківських прав. Суд заяву органу опіки й піклування в інтересах неповнолітньої особи про надання повної цивільної дієздатності задовольнив і надав неповнолітній особі повну цивільну дієздатність.

У двох наступних випадках звернення в інтересах неповнолітньої особи органами опіки й піклування суди повертали заяву заявнику, мотивуючи тим, що орган опіки й піклування не має повноважень на ведення цієї справи, оскільки із заявою про надання повної цивільної дієздатності до суду повинна звертатися неповнолітня особа або її законний представник відповідно до ст. 301 ЦПК України.

У разі звернення до суду із заявою в інтересах неповнолітньої особи прокурором суд задовольнив позов у повному обсязі й надав неповнолітній особі повну цивільну дієздатність.

Отже, бачимо, що в аналогічних ситуаціях суди приймають різні судові рішення, що не сприяє однозначному розумінню правових норм, захисту прав учасників цивільного судочинства і свідчить про наявність проблем під час здійснення цивільного судочинства у справах про надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам, які записані матір'ю або батьком дитини.

Висновки. Отже, інститут емансипації у цивільному судочинстві реалізує здатність фізичної

особи-неповнолітнього здобути повну цивільну дієздатність.

Відповідно до положень ч. 2 ст. 34, ст. 35 Цивільного кодексу України підставами для емансипації є такі обставини: неповнолітня особа досягла 16 років та працює за трудовим договором; неповнолітня особа записана матір'ю або батьком дитини; неповнолітня особа досягла 16 років та бажає займатися підприємницькою діяльністю; реєстрація шлюбу неповнолітньою особою.

Підсумовуючи аналіз судової практики щодо надання неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини, повної цивільної дієздатності, можна зазначити, що у зв'язку з відсутністю чіткого й однозначного врегулювання цього питання та наявністю колізій між нормами ЦК України й ЦПК України неповнолітні особи зазначеного віку переважно не звертаються до суду з відповідними заявами через неможливість спрогнозувати перспективу такої справи, про що свідчить невелика кількість таких справ у ЄДР судових рішень. Суди, приймаючи судові рішення у таких справах, чітко їх не обґрунтовують, а обмежуються сухим посиланням на статті відповідних нормативно-правових актів.

Література

1. Резніченко С.В., Крутії М.О. цивільно-правовий статус неповнолітньої особи.pdf URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/709/1/Резніченко%20С.В.%20Крутії%20М.О.%20цивільно-правовий%20статус%20неповнолітньої%20особи.pdf>
2. Швець І.В. Поняття та класифікація прав дитини в Україні. 2012.
3. Цивільний процес України : практикум / С.В. Дяченко, Ю.Ю. Рябченко, Л.О. Самілик. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 312 с.
4. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40–44, ст. 356
5. Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40–41, 42, ст. 492.
6. Косак В.М., Лемик Р.Я., Навроцька Ю.В., Сенік С.В. Цивільне процесуальне право України., 2020. 752 с.
7. Дяченко С.В., Сидорчук В.О. Верховенство права: науковий погляд, нормативне закріплення, судова практика. *Юридичний бюлетень*. Випуск 6. 2018. С. 71–77
8. Д'ячкова Н.А., Кугот Є.С. Емансипація неповнолітніх за цивільним законодавством України. *Право і безпека*. 2012. № 3 (45). С. 297–301.
9. 9.У справі № 550/1523/20 : Рішення Чутівського районного суду Полтавської області від 23 грудня 2020 року / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93753317>
10. У справі № 318/2258/13-ц : Рішення Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області від 23 серпня 2013 р. № 34615801 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34615801>.
11. У справі № 196/576/13-ц : Рішення Царичанського районного суду Дніпропетровської області від

12 квітня 2013 р. № 30788406 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30788406>.

12. У справі № 318/2141/13-ц : Рішення Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області від 02 серпня 2013 р. № 37660665 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37660665>.

13. У справі № 2-о-86/11/1222 : Рішення Попаснянського районного суду Луганської області від 03 листопада 2011 р. № 19091919 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19091919>.

Анотація

Дяченко С. В., Кlishkova Ю. В. Емансипація неповнолітньої особи в цивільному судочинстві. – Стаття.

Статтю присвячено поняттю емансипації неповнолітньої особи в цивільному судочинстві, наданню на підставі аналізу наукових поглядів та з урахуванням чинного законодавства теоретико-правової характеристики емансипації неповнолітньої особи в цивільному судочинстві. Розглянуто проблему надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам (емансипації). Висвітлено проблему, пов'язану з порядком та підставами надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам у цивільному судочинстві. Проаналізовано проблеми, які виникають під час надання повної цивільної дієздатності в судовому порядку. Розглянуто судову практику надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі, яка записана батьком або матір'ю особи. Для досягнення таких результатів здійснено наукову характеристику статусу неповнолітніх та визначення поняття «емансипація», досліджено підстави та порядок надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам та зроблено аналіз судової практики щодо надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі, яка записана батьком або матір'ю дитини. Охарактеризовано висновок про те, що права дитини як окрема категорія прав людини набули й набувають юридичного закріплення, базуючись на необхідності особливого ставлення, з урахуванням фізіологічних і психологічних особливостей, потреб дитини. Про права дитини, як і про права людини, слід говорити з погляду відносин «влада – особа». Якщо дитина має право, то держава зобов'язана гарантувати їй це право. Наприклад, як визначено у ст. 55 Конституції України, права і свободи людини і громадянина захищаються судом, відповідно держава гарантує кожному доступ до суду, у тому числі неповнолітнім особам. Держава створює судову систему і розробляє правила, що регулюють її функціонування, що постійно пере-

бувають у русі та вдосконалюються. Зазначеними правилами передбачено здійснення належної емансипації неповнолітніх засобами цивільного судочинства – проблема нагальна та недостатньо висвітлена. Нові підходи до аналізу стану вирішення цієї проблеми в цивільному судочинстві містяться в нашому дослідженні.

Ключові слова: емансипація, дієздатність неповнолітніх, органи опіки та піклування, представник, неповнолітня особа.

Summary

Dyachenko S. V., Klishkova Yu. V. Emancipation of a minor in civil judiciary. – Article.

The article is devoted to the concept of emancipation of a minor in civil proceedings, providing on the basis of the analysis of scientific views and taking into account the current legislation theoretical and legal characteristics of the emancipation of a minor in civil proceedings. The problem of granting full civil capacity to minors (emancipation) is considered. The problem related to the procedure and grounds for granting full civil capacity to minors in civil proceedings is highlighted. The problems that arise when granting full civil capacity in court are analysed. Judicial practice of granting full civil capacity to a minor registered by the person's father or mother is considered. To achieve these results, a scientific description of the status of minors and the definition of emancipation, investigated the grounds and procedure for granting full civil capacity to minors and analysed the case law on granting full civil capacity to a minor who is registered as a child or parent. The conclusion is characterized that the rights of the child as a separate category of human rights have acquired and are gaining legal consolidation, based on the need for special treatment, taking into account the physiological and psychological characteristics of the needs of the child. The rights of the child, as well as human rights, should be spoken of in terms of power-to-person relations. If a child has a right, the state is obliged to guarantee it. For example, as defined in Article 55 of the Constitution of Ukraine – the rights and freedoms of man and citizen are protected by the court, respectively, the state guarantees everyone access to court, including minors. The state creates a judicial system and develops rules governing its functioning, which are constantly on the move and improving. These rules provide, inter alia, for the proper emancipation of minors by civil proceedings – the problem is urgent and insufficiently covered. New approaches to the analysis of the state of solving this problem in civil proceedings are contained in our study.

Key words: emancipation, legal capacity of minors, guardianship authorities, representative, minor.